לוגיקה למדעי המחשב - הרצאה 7

סמנטיקה של שפות מסדר ראשון

בהינתן שפה מסדר ראשון, $L(\sigma)$, נגדיר מבנה (structure) עבור $L(\sigma)$ בתור זוג סדור $\langle D, I\rangle$ שבו:

- D קבוצה לא ריקה של עצמים שנקראת התחום (domain) של המבנה, או העולם (universe) של המבנה.
- I היא פונקציה המוגדרת על σ (הסיגנטורה של השפה) המקיימת:
  - אם $c \in \iota$ קבוע של σ אז $I[c] \in D$ (מסמנים גם c^I במקום $I[c]$)
  - אם $f : \iota^n \to \iota$ סימן פונקציה n-מקומי של σ אז $I[f] \in D^n \to D$ (מסמנים גם f^I).
  - אם $p : \iota^n \to o$ סימן יחס n-מקומי של σ אז $I[p] \subseteq D^n$ (מסמנים גם p^I).

  I נותנת את המובן (פירוש, אינטרפרטציה) של הסימנים של הסיגנטורה במבנה, $M = \langle D, I\rangle$.

<u>הערה</u>: כדי למנוע בלבול, נסמן:

- $f(t_1, \dots, t_n)$ - שם העצם בתוך השפה הפורמלית $L(\sigma)$ המתקבל מהפעלת סימן הפונקציה ה n-מקומי f של σ על שמות העצם $t_1, \dots, t_n$ של σ.
- $F[x_1, \dots, x_n]$ - תוצאת ההפעלה של הפונקציה F עבור הארגומנטים $x_1, \dots, x_n$ (במטה-שפה).

<u>דוגמא</u> (עבור הסיגנטורה σ_{PA}):

- פירוש א': $\mathbb{N} = \langle N, I_1\rangle$ (N - המספרים הטבעיים, כולל 0).

בסימון "סטנדרטי"	בסימון שקול
$I_1[0] = 0$	$I_1[c_0] = 0$
$I_1[S] = \lambda n \in N.n+1$	$I_1\left[f_0^1\right] = \lambda n \in N.n+1$
$I_1[+] = \lambda n \in N, m \in N.n+m$	$I_1\left[f_0^2\right] = \lambda n \in N, m \in N.n+m$
$\dots$	$\dots$

- פירוש ב': $M = \langle P(N), I_2\rangle$.
  - $I_2[0] = \emptyset$
  - $I_2[+] = \lambda X \in P(N), Y \in P(N).X \cup Y$
  - $I_2[<] = \subseteq$
  - $I_2[s] = \lambda X \in P(N).X \cup \{0\}$.

כדי שנוסחא תהיה תקפה לוגית, היא צריכה להיות תקפה בכל הפירושים. $\forall x \forall y.(x<y) \lor (y<x) \lor (y=x)$, למשל נכון (או תקף) בפירוש הראשון, אך אינו נכון בפירוש השני.

<u>הגדרה</u>: תהי σ סיגנטורה ו-$M = \langle D, I\rangle$ מבנה עבורה. השמה ב-M היא פונקציה המתאימה לכל משתנה איבר ב-D, כלומר $v : \text{variables} \to D$.

<u>הגדרה</u>: יהי $M = \langle D, I\rangle$ מבנה עבור σ ותהי v השמה ב-D. נרחיב את v לפונקציה מקבוצת כל שמות העצם של $L(\sigma)$ אל D באופן הבא:

- אם c קבוע, $v[c] = c^I$.
- למשתנים ערך v כבר מוגדר.
- $v[f(t_1, \dots, t_n)] = f^I[v[t_1], \dots, v[t_n]]$

עובדות (להוכיח כתרגילים)

1. אם $v_1[x] = v_2[x]$ עבור כל משתנה x המופיע בשם עצם t אז $v_1[t] = v_2[t]$.
2. משפט ההחלפה עבור שמות עצם: אם $v[s_1] = v[s_2]$ אז $v[t\{s_1/x\}] = v[t\{s_2/x\}]$.
לדוגמא, $v[s(z) \cdot (x+3)] = v[s(z) \cdot y]$ אם $v[x] = 1, v[y] = 4$.
3. משפט ההצבה עבור שמות עצם: יהיו $x_1, \ldots, x_n$ משתנים שונים, $s_1, \ldots, s_n$ שמות עצם, v השמה ו-t שם עצם.
אז $v[t\{s_1/x_1, \ldots, s_n/x_n\}] = v_{\vec{s}}[t]$ כאשר $v_{\vec{s}}$ הינה ההשמה: $v_{\vec{s}}[x_i] = v[s_i]$ (עבור $i \in \{1, \ldots, n\}$) ו-$v_{\vec{s}}[y] = v[y]$ (עבור $y \notin \{x_1, \ldots, x_n\}$).

הגדרת יחס הסיפוק

יהי $M = \langle D, I \rangle$ מבנה עבור סיגנטורה σ. יחס הסיפוק, $\vDash$, מוגדר באופן הבא:

- $M, v \vDash p(t_1, \ldots, t_n)$ אם $\langle v[t_1], \ldots, v[t_n] \rangle \in I[p]$.
- – $M, v \vDash \neg\varphi$ אם $M, v \nvDash \varphi$.
  – $M, v \vDash \varphi \wedge \psi$ אם $M, v \vDash \varphi$ וגם $M, v \vDash \psi$.
  – $M, v \vDash \varphi \vee \psi$ אם $M, v \vDash \varphi$ או $M, v \vDash \psi$.
  – $M, v \vDash \varphi \to \psi$ אם $M, v \nvDash \varphi$ או $M, v \vDash \psi$.
- – $M, v \vDash \forall x\varphi$ אם לכל השמה v' ששונה מ-v לכל היותר עבור המשתנה x, מתקיים $M, v' \vDash \varphi$ (להשמה כזו נקרא מעתה x-וריאנט של v)
  – $M, v \vDash \exists x\varphi$ אם קיימת x-וריאנט v' של v כך ש-$M, v' \vDash \varphi$.

עובדות (1 ו-2 להוכיח כתרגיל)

1. אם $v_1[x] = v_2[x]$ עבור כל משתנה חופשי, x, של φ אז $M, v_1 \vDash \varphi$ אמ"ם $M, v \vDash \varphi$. בפרט, אם φ פסוק אז ערך האמת שלו במבנה אינו תלוי בהשמה, כלומר או ש-$M, v \vDash \varphi$ לכל השמה v או ש-$M, v \nvDash \varphi$ לכל השמה v.
2. משפט ההחלפה עבור נוסחאות: נניח s_1 ו-s_2 חופשיים להצבה עבור x בנוסחא φ ו-$v[s_1] = v[s_2]$.
אז $M, v \vDash \varphi\{s_1/x\}$ אמ"ם $M, v \vDash \varphi\{s_2/x\}$.
3. <u>משפט ההצבה עבור נוסחאות</u>: נניח $x_1, \ldots, x_n$ משתנים שונים זה מזה, $s_1, \ldots, s_n$ שמות עצם כך ש-s_i חופשי להצבה עבור x_i ב-φ ($i \in \{1, \ldots, n\}$) ותהי v השמה. אז $M, v \vDash \varphi\{s_1/x_1, \ldots, s_n/x_n\}$ אמ"ם $M, v_{\vec{s}} \vDash \varphi$ כש-$v_{\vec{s}}$ מוגדרת כמו במשפט ההצבה עבור שמות עצם (תזכורת: שם עצם t חופשי להצבה עבור משתנה x בנוסחא φ אם שום מופע של משתנה חופשי של t אינו הופך לקשור בעקבות ההצבה).

משפט ההצבה עבור $n=1$

אם M מבנה, v השמה, φ נוסחא, x משתנה ו-s ש"ע חופשי להצבה עבור x ב-φ אז $M,v\vDash\varphi\{s/x\}$ אמ"ם $M,v_s\vDash\varphi$ כאשר

$$v_s[y] \;=\; \begin{cases} v[s] & y=x \\ v[y] & y\neq x \end{cases}$$

<u>הוכחה (חלקית)</u>: באינדוקציה על מבנה φ.

- <u>בסיס האינדוקציה</u>: $\varphi=p(t_1,\dots,t_n)$ עבור p (סימן יחס n-מקומי) ו-$t_1,\dots t_n$ (שמות עצם) כלשהם. אז:

$$\begin{aligned}
&M,v\vDash\varphi\{s/x\}\Leftrightarrow && \\
&\Leftrightarrow M,v\vDash p(t_1\{s/x\},\dots,t_n\{s/x\})\Leftrightarrow && \text{לפי הגדרה של הצבה} \\
&\Leftrightarrow \langle v[t_1\{s/x\}],\dots,v[t_n\{s/x\}]\rangle\in I[p]\Leftrightarrow && \text{לפי הגדרה של } \vDash \\
&\Leftrightarrow \langle v_s[t_1],\dots,v_s[t_n]\rangle\in I[p]\Leftrightarrow && \text{לפי משפט ההצבה עבור שמות עצם} \\
&\Leftrightarrow M,v_s\vDash p(t_1,\dots,t_n)\Leftrightarrow && \text{לפי הגדרה של } \vDash \\
&\Leftrightarrow M,v_s\vDash\varphi && \text{שהרי } \varphi=p(t_1,\dots,t_n)
\end{aligned}$$

- <u>הנחת האינדוקציה</u>: עבור כל M, כל v וכל נוסחא ψ שסיבוכיותה נמוכה מזו של φ (סיבוכיות - מספר הקשרים והכמתים ב-φ) מתקיים שאם x משתנה ו-s ש"ע חופשי להצבה עבור x ב-φ אז $M,v_s\vDash\psi$ אמ"ם $M,v\vDash\psi\{s/x\}$.

- <u>צעד האינדוקציה</u>: יהי M מבנה ($M=\langle D,I\rangle$) ו-v השמה ב-M.
  - $\varphi=\neg\psi$, אז $\varphi\{s/x\}=(\neg\psi)\{s/x\}=\neg(\psi\{s/x\})$ ולכן:

$$\begin{aligned}
&M,v\vDash\varphi\{s/x\}\Leftrightarrow && \\
&\Leftrightarrow M,v\nvDash\psi\{s/x\}\Leftrightarrow && \text{לפי הגדרת } \vDash \\
&\Leftrightarrow M,v_s\nvDash\psi\Leftrightarrow && \text{לפי הנחת האינדוקציה} \\
&\Leftrightarrow M,v_s\vDash\varphi && \text{לפי הגדרת } \vDash
\end{aligned}$$

  - בצורה דומה עבור $\varphi=(\psi_1\wedge\psi_2)$, $\varphi=(\psi_1\vee\psi_2)$ ו-$\varphi=(\psi_1\to\psi_2)$.
  - $\varphi=\forall z\psi$. נוכיח כיוון אחד והכיוון השני מוכיחים בצורה דומה. נניח $M,v_s\vDash\varphi$ ונוכיח $M,v\vDash\varphi\{s/x\}$. ישנם שני מקרים:
    * $z=x$ ואז $\varphi=\forall x\psi$. לכן x אינו חופשי להצבה ב-φ ולכן $\varphi=\varphi\{s/x\}$. כמו כן, במקרה זה v ו-v_s מסכימות לגבי כל המשתנים החופשיים של φ ולפי למה קודמת: $M,v\vDash\varphi\Leftrightarrow M,v_s\vDash\varphi$.
    * $z\neq x$ ואז $\varphi\{s/x\}=\forall z.\psi\{s/x\}$. כמו כן נתון ש-$s$ חופשי להצבה במקום x ב-φ ופירוש הדבר ש-z אינו מופיע ב-s או של-x אין מופעים חופשיים ב-φ. אם ל-x אין מופעים חופשיים ב-φ, הטיפול הוא בדיוק כמו במקרה $z=x$. נניח איפוא ש-z אינו מופיע ב-s. אנו מניחים $M,v_s\vDash\forall z\psi$ ורוצים להוכיח $M,v\vDash\forall z.\psi\{s/x\}$, כלומר צריך להוכיח שלכל z-וריאנט v' של v מתקיים $M,v'\vDash\psi\{s/x\}$. תהי v' השמה כזו. כיוון ש-z אינו מופיע ב-s, אז v ו-v' מסכימות לכל המשתנים המופיעים ב-s ומכאן ש-$v[s]=v'[s]$. לפי הנחת האינדוקציה עבור ψ, $M,v'\vDash\psi\{s/x\}$ אמ"ם $M,v'_s\vDash\psi$. אבל אנחנו מניחים ש-$M,v_s\vDash\forall z\psi$ ולכן ψ נכון ב-M לכל z-וריאנט של v_s. אבל v'_s הוא z-וריאנט של v_s כי $v'_s[x]=v'[s]=v[s]=v_s[x]$ (ולמשתנה y אחר כך ש-$y\neq z$ ו-$y\neq x$ מתקיים $v'_s[y]=v'[y]=v[y]=v_s[y]$) ולכן $M,v'_s\vDash\psi$. לכן, לפי הנחת האינדוקציה לגבי ψ, מתקיים $M,v'\vDash\psi\{s/x\}$ כמו שרצינו להוכיח.
  - $\varphi=\exists z\psi$ בצורה דומה.